

Joanna Bobula (Kraków)

Drugie dno: od polityki ukrainizacji do „frontu językowego”. Komunistyczny „front językowy” wobec polityki derusyfikacji Ukrainy w dwudziestych latach XX wieku

Niniejszy artykuł jest próbą spojrzenia na problem języka ukraińskiego z punktu widzenia debat partyjnych, jakie miały miejsce w związku z ogłoszoną w 1923 roku polityką ukrainizacji. W debatach tych – na przestrzeni lat dwudziestych – niejednokrotnie podnoszone były głosy sprzeciwu, czasami wprost, czasami w zawołowanej formie wobec sensu, celowości polityki ukrainizacji (przeprowadzanej na szerszą skalę aniżeli wymóg dopuszczenia do subiektu władzy rdzennej ludności republiki) w kontekście „budownictwa socjalistycznego”. Widać to zwłaszcza w popularnej, choć oficjalnie zasądzonej w 1923 roku teorii „walki dwóch kultur”¹, której główna teza, przedstawiona przez Dmytra Łebedia na konferencji partyjnej w marcu 1923 roku, brzmiała następująco: „Postawić sobie za zadanie aktywną ukrainizację partii, a więc i klasy robotniczej [...] dla interesów ruchu kulturowego oznaczać teraz będzie działanie reakcyjne, gdyż nacjonalizacja, czyli sztuczne zaprowadzenie języka

¹ Zgodnie z tą teorią, ukrainizacja jawiła się czymś absolutnie niepotrzebnym, gdyż kultura ukraińska (wiejska) miała zostać wkrótce i na zawsze pokonana przez kulturę rosyjską (miejską). Wypowiedź Grigorija Zinowiewa podczas V konferencji partyjnej KP(b)U w listopadzie 1920, który zaproponował, aby język ukraiński używany był tylko przez mieszkańców wsi: „Uważamy, że język może się swobodnie rozwijać: w końcu... zwycięży ten język, który ma więcej szans, który jest przydatniejszy, bardziej kulturalny. W ten sposób nasza polityka powinna polegać na tym, aby nie słowami, a czynem otwarcie i szczerze pokazać wsi ukraińskiej, że władza Radziecka nie będzie przeszkadzać mu w rozmawianiu i nauce swoich dzieci w którymkolwiek języku.” – Cyt. za: Ю. Шерех, *Поза книжками і з книжок*, Видавництво „Час”, Київ 1998, s. 252. (Tłumaczenie – jeśli nie podano inaczej – J.B.).

ukraińskiego w partii i wobec klasy robotniczej, przy terazniejszym politycznym, ekonomicznym oraz kulturowym proporcjonalnym podziale między miastem i wsią – oznacza przyjęcie poglądu niższej kultury wsi przeciwko wyższej kulturze miasta”².

Komunistyczna Partia (bolszewików) Ukrainy od początku istnienia nie była jednorodna ani pod względem narodowościowym³, ani tym bardziej pod względem rozumienia znaczenia problemów narodowościowych, w tym problemu języka ukraińskiego, co w sposób naturalny przekładało się na odmienne stanowiska co do potrzeby ukrainizacji Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej oraz mniejszości ukraińskich w pozostałych republikach. Można powiedzieć, że do czasów Wielkiego Przełomu (1928/1929) w KP(b)U istniały, ogólnie mówiąc, trzy opcje – trzy spojrzenia na ukrainizację: „maksymaliści”, grupa prorosyjska oraz centrum – grupa wyrażająca kompromis między dwiema poprzednimi⁴.

Liderzy bolszewicy musieli liczyć się ze zmianą statusu języka ukraińskiego w nowo stworzonej, formalnie suwerennej Ukraińskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej. Rezolucja Lenina z 29 listopada 1919 roku „O władzy radzieckiej na Ukrainie” stała się niejako bodźcem dla narodowo-kulturowego odrodzenia na Ukrainie, uaktywnionym następnie przez politykę korenizacji⁵. Zatem zapowiedziana podczas XII zjazdu Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików) w dniach 17–25 kwietnia 1923 roku w Moskwie polityka korenizacji, dla narodów nierosyjskich w praktyce oznaczająca derusyfikację, nabierała szczególnego znaczenia na Ukrainie, gdzie w oficjalnie stworzonych ramach ukrainizacji mógł funkcjonować i rozwijać się język ukraiński, stymulując w rezultacie wzrost kultury, a wraz z nią świadomości narodowej Ukraińców. Z punktu widzenia dążenia do jednorodności społeczeństwa sowieckiego, zwłaszcza pod względem

² Tamże, s. 323. Wystąpienie Łebiedia znalazło szersze uzasadnienie w książce M. Łebiedia pt. *Советская Украина и национальный вопрос за пять лет*, Харьков–Москва 1924.

³ Procentowo zmieniało się to w kolejnych latach ukrainizacji w następujący sposób: w roku 1920 – 20,1% Ukraińców w KP(b)U, w 1923 – 23%, w 1924 (podczas nowego naboru członków partii) – 29,8%, na początku 1926 roku – 43,9%, wreszcie w 1927 – kluczowym roku w debatach na temat ukrainizacji – odsetek Ukraińców w partii wynosił 52%. Por. С.В. Кульчицький, *Україна між двома війнами (1921–1939 рр.)*, Видавничий дім „Альтернативи”, Київ 1999, s. 105.

⁴ Zob.: М. Шкандрій, *Модерністи, марксистки і нація. Українська літературна дискусія 1920-х років*, Київ 2006, s. 166–167.

⁵ Por.: В. Даниленко, Г. Касьянов, С. Кульчицький, *Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки*, „Либідь”, Київ 1991, s. 250–254.

narodowości, był to niepożądany kierunek ukrainizacji i wymagał ze strony partii ciągłego kontrolowania, a w razie potrzeby eliminowania wyrazicieli odrębnej kultury, nie wpisującej się w praktycznie realizowany (wbrew oficjalnie przyjętemu) przez partię kanon. „Wiara w dogmat internacjonalizmu i dążenie do maksymalnego odróżnienia się od państwa carów, określanego powszechnie jako «więzienie narodów» – jak zauważa Krzysztof Tyszka – kazało rewolucjonistom podjąć walkę z przejawami szowinizmu wielkorosyjskiego i popierać (a w każdym razie nie przeciwdziałać) odradzaniu się bądź kształtowaniu kultur narodowych. Polityka ta jednak nie mogła nie wywołać reakcji zarówno ze strony ludności rdzennie rosyjskiej, jak i przedstawicieli innych kultur [...] bardzo wcześniej – konkluduje badacz – kilka lat po rewolucji [...] nastąpiła wyraźna zmiana polityki narodowej; stopniowo wyklęty dotąd wielkorosyjski szowinizm zaczął być coraz wyraźniej obecny w retoryce komunistycznej, nie budząc wątpliwości co do swej doktrynalnej ortodoksji”⁶.

Polityka ukrainizacji od samego początku jej ogłoszenia rodziła w partii szereg sprzeczności i wątpliwości, które wzrastały i pogłębiały się w związku z brakiem jasno wyznaczonej polityki narodowościowej wobec Ukrainy w ogóle. Nie można było wypracować zadowalającej ogólnej polityki ze względu na zróżnicowanie i frakcyjność niejednorodnego składu Komunistycznej Partii (bolszewików) Ukrainy. Dwukorzeniowość napięcia w partii, na którą wskazywali Mojsej Rawycz-Czerkaśkyj, Dawid Erde czy Mykoła Skrypnyk, jak i w ogóle ukazywanie historii KP(b)U jako mającej jakieś szczególne, odrębne znaczenie poza działalnością Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików) było pod koniec dziesięciolecia zabronione⁷. Stąd w interpretacji propagandzisty Adrija Chwyli pojawiło się twierdzenie, iż KP(b)U zawsze była monolitem i zajmowała jednoznaczne stanowisko wobec zaprowadzenia właściwej polityki narodowościowej. Jednak to właśnie frakcyjność lat dwudziestych wpływała w sposób widoczny na politykę partii. Jak słusznie zauważa Myrośław Szkandrij – w ciągu dziesięciolecia KP(b)U trzymała się umiarkowanego kursu: „uznając potrzebę ukrainizowania życia kulturalnego oraz administracyjnego w republice, jednocześnie starała się nie przeciwdziałać potężnej rosyjskiej mniejszości w partii”⁸. To dlatego w swoich postanowieniach partia starała się dogodzić tak jednej, jak

⁶ K. Tyszka, *Nacjonalizm w komunizmie. Ideologia narodowa w Związku Radzieckim i Polsce Ludowej*, Warszawa 2004, s. 108.

⁷ Po *Wielkim Przetomiu* obowiązywała oficjalna wersja historii KP(b)U napisana na zamówienie partii przez Mykołę Popowa – *Очерк истории КП(б)У*, wydana w Charkowie w 1929 roku. Od tego czasu niedostępne stały się również archiwa tejże partii.

⁸ М. Шкандриј, *Модерністи...*, dz. cyt., s. 164.

i drugiej stronie, co skutkowało naprzemiennie płynącymi ustępstwami i sprawiało wrażenie braku jakiegokolwiek satysfakcjonującego którąkolwiek ze stron stanowiska wobec wielu nierozstrzygniętych kwestii związanych z procesem ukrainizacji.

Instrumentalne i taktyczne podejście do polityki ukrainizacji ze strony ideologów marksizmu-leninizmu rodziło szereg sprzeczności i wątpliwości wobec praktycznego zastosowania dekretów i postanowień partyjnych o powszechnym wprowadzaniu języka ukraińskiego do urzędów, szkół czy administracji rządowej. Ukrainizacja na tym poziomie postrzegana była przez większość działaczy partyjnych jako działanie hamujące rozwój „budownictwa socjalistycznego”. Z kolei ukrainizacja jako zjawisko powierzchowne porównywana była do rusyfikacji. „Podwójna księgowość”, o której pisał Skrypnyk, miała swoje uzasadnienie w coraz częściej pojawiającym się podczas debat partyjnych marginalizowaniu przejawów „szowinizmu wielkorosyjskiego” na rzecz podkreślania przejawów „nacjonalizmu ukraińskiego”⁹.

Wśród debat na temat ukrainizacji w KP(b)U ogromne znaczenie odegrała wspomniana teoria „walki dwóch kultur” Łebedia, która w dwudziestych latach cieszyła się wcale niemałym poparciem w partii i była wykorzystywana przy każdej sposobności. Zarzuty kierowane wobec Komunistycznej Partii (bolszewików) Ukrainy ze strony bolszewików rosyjskich dotyczyły między innymi poparcia zamożnego chłopstwa, kurkulstwa, oraz ignorowania przez partię interesów biedoty. Warto zaznaczyć, że krytyka Grigorija Zinowiewa, z jaką wystąpił w grudniu 1925 roku, a uderzająca właśnie w jedną z dwóch kultur – wiejską (chłopską z punktu widzenia klas, ukraińską z punktu widzenia narodowości), zachęciła niejako jedną z frakcji w KP(b)U do wystąpienia z kolejnymi zarzutami. Tym razem uznano, iż partia ukraińska, popierając ukrainizację, stanęła na czele miejscowego szowinizmu, zmuszając obywateli republiki do przechodzenia na „nieistniejący język”¹⁰. W kwietniu 1926 Jurij Łarin skrytykował liderów KP(b)U za bezsilność w sprawie obrony praw mniejszości na Ukrainie, zwłaszcza Rosjan, którzy są – jak stwierdzał – prześladowani w życiu społecznym i działalności obywatelskiej¹¹. Jednocześnie w prasie zaczęły się pojawiać artykuły intelektualistów rosyjskich „w obronie kultury rosyjskiej”¹².

⁹ Zob.: М. Скрипник, *Проти бухгалтерії в національному питанні*, [w:] *Статті й промови з національного питання, упорядкував Іван Кошелівець*, „Сучасність”, New York 1974, s. 23–28.

¹⁰ „Вісті” ВУЦВК z dnia 10 grudnia 1925 roku – podaję za: М. Шкандрій, *Модерністи...*, dz. cyt., s. 297.

¹¹ „Вісті” ВУЦВК z dnia 18 kwietnia 1926 roku – tamże.

¹² *Шляхи соціалістичного будівництва в СРСР та правий ухил в ВКП(б)*, „Культура” 1929, Nr 2/6, s. 22 – tamże.

W grudniu 1926 zarzuty wobec liderów ukraińskich stały się jeszcze ostrzejsze. Tym razem jako cel ataków obrano ówczesnego komisarza ludowego do spraw oświaty Aleksandra Szumskiego, który podczas wystąpień partyjnych zwracał uwagę na czynnik narodowy, mający – jego zdaniem – zasadnicze znaczenie w pogłębieniu procesu ukrainizacji. Komuniście ukraińskiemu zarzucono błąd „nieprawidłowego rozumienia ukrainizacji” i wkrótce wyeliminowano go ze składu KP(b)U, a komunistom podzielającym jego poglądy zarzucano „odchylenie nacjonalistyczne” w postaci „szumskizmu”¹³. Wymuszone poparcie ukrainizacji ze strony skrzydła rosyjskiego podczas grudniowej debaty w KP(b)U przerodziło się w burzliwe niezadowolenie. Jurij Łarin opublikował artykuł przeciwko tej polityce, nazywając ukrainizację „petlurowską”. Cytując listy nadesłane z republiki, oświadczył, że wśród Rosjan rośnie niezadowolenie z takiego stanu rzeczy nie dlatego, że powinni oni uczyć się języka ukraińskiego, a dlatego, że jednocześnie język rosyjski usuwany jest nawet z tych miejsc, gdzie dotychczas prowadzone były codzienne praktyczne sprawy¹⁴.

W roku 1927 – kluczowym w debatach na temat ukrainizacji – opublikowany został artykuł „O kulturze narodowej” autorstwa niejakiego Wągana Wągania, w którym autor zaprzeczył istnieniu autonomicznej kultury ukraińskiej i wystąpił o jej zlanie się z kulturą rosyjską. Trzeba przy tym zauważyć, że w tym czasie nawet wydania partyjne, takie jak „Komsomol”, nazywały język ukraiński „dialektem” języka rosyjskiego¹⁵. Wszelkie działania mające na względzie umniejszenie znaczenia języka i kultury ukraińskiej nasiliły się w latach 1927–1929. Wówczas w KP(b)U wzięły górę tendencje centralistyczne, zaś Łebied wysunął zmodyfikowany wariant swojej teorii „walki dwóch kultur”¹⁶.

W ciągu 1927 roku konflikt między trzema odmiennymi liniami w KP(b)U co do problemu narodowościowego sięgnął kulminacji. Grupa z Aleksandrem Szumskim na czele, poparta przez Mykołę Chwyłowego oraz wielu niepartyjnych ukraińskich działaczy kultury, wymagała natychmiastowej, bezwarunkowej i pełnej ukrainizacji. Ich maksymalistyczne żądania – dotyczące między innymi derusyfikacji proletariatu Ukrainy, przeorientowania kultury ukraińskiej

¹³ *Комуністична Партія більшовиків України про „шумскізм”*, [w:] *Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали*, т. 1, упорядкував Т. Гунчак, Р. Сольчаник, „Сучасність” 1983, s. 211–225.

¹⁴ „Bolszewik” 1926, nr 23/24, s. 50–58; 1927, nr 1, s. 59–69, cyt. za M. Шкандрій, *Модерністи..., dz. cyt.*, s. 297.

¹⁵ М. Скрипник, *Національне питання*, [w:] *Статті і промови*, ДВУ 1929, т. 2, s. 100.

¹⁶ D. Łebied pisał o tym w artykule *Внимание идеологическому фронту*, opublikowanym w organie partyjnym „Bolszewik” w 1928 roku, nr 7, s. 78–87. Podaję za: M. Шкандрій, *Модерністи..., dz. cyt.*, s. 298.

jak najdalej od rosyjskiej oraz poszerzenia wysiłków ukrainizacyjnych w literaturze, oświacie i nauce – poważnie niepokoiły Moskwę. To właśnie ataki tej grupy na rosyjskie skrzydło w partii spowodowały debaty na temat tempa ukrainizacji. Drugi nurt – pozycje reprezentowane przez rosyjskich członków KP(b)U, takich jak Jurij Łarin i Michaił Łobanow, mających poparcie w zrusyfikowanych i industrialnych regionach Ukrainy¹⁷, charakteryzował się coraz silniejszym naskikiem tendencji „rosyjskiego wielkomocarstwowego szowinizmu”, co widoczne będzie w ich wystąpieniach zwłaszcza od 1926 roku. I wreszcie trzecia grupa, wyrażająca kompromis między dwiema poprzednimi, konsekwentnie przeprowadzając ukrainizację, niejednokrotnie występowała przeciwko „ukraińskiemu nacjonalizmowi”, ale też starała się powstrzymać „nacjonalizm rosyjski”, w wersji łagodnej nazywany co najwyżej „rusofilstwem”. Rzecznikami tej grupy byli Mykoła Skrypnyk, Właś Czubar, Hryhorij Petrowski, Wołodymyr Zatońskij, Lazar Kaganowicz. Wskazówki ostatniego z wymienionych, będącego sekretarzem Komitetu Centralnego KP(b)U, zachęcały do ukrainizacji, rozdzielając zarazem i przyporządkowując ukraińskich komunistów narodowych. Po odizolowaniu maksymalistów w KP(b)U partia zaczęła wybierać w ukraińskiej literaturze i społeczeństwie „elementy burżuazyjne” jako cel swoich ataków, rządziej mówiono już o rosyjskim szowinizmie (a jeśli mówiono, to wykorzystywano słowo „rusotianstwo” – niosące konotację „nieświadomego” uprzedzenia), akcentując natomiast „braterską współpracę międzynarodowej kultury proletariackiej” oraz podkreślając potrzebę przyjacielskich stosunków z Rosją i innymi republikami¹⁸. Istotne jest, że już podczas pierwszego podsumowania ukrainizacji na specjalnym posiedzeniu biura politycznego KC KP(b)U, które odbyło się 12 kwietnia 1926 roku, Kaganowicz ujął proces odrodzenia kulturowego na Ukrainie w kontekście wzrostu kultury antyradzieckiej: „Nie można oddzielać procesu budownictwa kulturowego od ogólnych ekonomicznych i politycznych warunków występujących w kraju. Tak jak w ekonomice możemy wyróżnić dwa procesy, które idą obok siebie, to jest wzrost ekonomiki socjalistycznej i prywatno-kapitalistycznej, tak jak w dziedzinie ekonomicznej stawiamy przed sobą zadanie postępowego zaprowadzenia ekonomiki socjalistycznej – tak też i w dziedzinie kultury nie możemy nie dostrzec dwóch procesów, które idą razem: wzrostu kultury radzieckiej i wzrostu kultury antyradzieckiej”¹⁹.

¹⁷ М. Скрипник, Донбас і Україна, [w:] Статті..., *dz. cyt.*, s. 9–18.

¹⁸ Про підсумки українізації (Тези червненого пленуму ЦК КП(б)У 1926 року) [w:] Українська суспільно-політична..., *dz. cyt.*, s. 158–167.

¹⁹ ПА НП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 6, спр. 97, арк. 46, cyt. za В.М. Даниленко, Г.В. Касьянов, С.В. Кульчицький, *Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки*, „Либідь”, Київ 1991, s. 261–262.

W kwietniu 1927 roku tendencje proukraińskie w partii powoli zaczynają zanikać – czy to z powodu nacisków ze strony bolszewików rosyjskich, czy to w wyniku przekonania o konieczności kompromisu, rozpoczęło się stopniowe przejście do ograniczonego programu ukrainizacji. Jednocześnie partia zaakcentowała potrzebę zachowania rosyjskiej szkoły i uznania praw języka rosyjskiego²⁰. 6 czerwca 1927 wprowadzono nowe prawo dotyczące języka. Choć oficjalnie ukraiński pozostawał nadal językiem państwowym, zaprowadzenie na Ukrainie podwójnego reżimu językowego (rosyjskiego i ukraińskiego) niosło ze sobą konsekwencje w różnych dziedzinach życia kulturalnego. Następnym krokiem było bowiem ograniczanie literatury ukraińskiej oraz działalności ugrupowań literackich²¹, którym w czasie ukrainizacji poświęcano wiele uwagi w partyjnych rezolucjach. O ile we wcześniejszych postanowieniach Biura Politycznego (z 1925 roku) wskazywano wyraźnie, że „ani jedna z istniejących organizacji literackich [...] nie może pretendować do jedyne go przedstawicielstwa partii w sferze literatury pięknej”²², to w trakcie trwania dyskusji literackiej (1925–1927) partia zaczęła popierać stworzoną na tę okoliczność organizację – Wszechukraiński Związek Pisarzy Proletariackich (Всеукраїнська Спілка Пролетарських Письменників, ВУСПП). Organizacja ta, stworzona w celu wyeliminowania i wchłonięcia pozostałych ugrupowań literackich, stanowiła doskonale podłoże do ostatecznego podporządkowania literatury polityce²³. W postanowieniu

²⁰ „Вісті” ВУЦВК z dnia 19 kwietnia 1927 roku – podają za: М. Шкандри́й, *Модерністи...*, dz. cyt., s. 298.

²¹ Zob. *Політика партії в справі української художньої літератури (Постанова Політбюро ЦК КП(б)У*, [w:] А. Лейтес, М. Яшек, *Десять років...*, dz. cyt., s. 308–309. W rezolucji KC KP(b)U dotyczącej tez o podsumowaniu ukrainizacji znalazł się podpunkt, w którym mowa jest o utworzeniu „kadr bolszewickich, zdanych do prowadzenia nie tylko walki ideologicznej, ale i twórczej pracy na froncie kultury ukraińskiej”, o zwiększeniu „uwagi na tym froncie, szczególnie na linii prasy i literatury”, jak również o zwiększeniu „kontroli oraz sterowania całą literaturą wydawniczą”. Zob.: *Резолюція ЦК КП(б)У: Тези ЦК КП(б)У про підсумки українізації*, [w:] А. Лейтес, М. Яшек, *Десять років...*, dz. cyt., s. 302, ppkt „А”; *Про підсумки українізації (Тези червневого пленуму ЦК КП(б)У 1926 року)*, [w:] *Українська суспільно-політична...*, dz. cyt., s. 166.

²² *Резолюція Політбюро ЦК КП(б)У про українські художні угруповання від 10/IV 1925 року*, [w:] А. Лейтес, М. Яшек, *Десять років...*, dz. cyt., s. 304.

²³ „Буржуазя, jak i powstała na wskutek NEP-u drobna burżuazja – czytamy w Manifestie Wszechukraińskiego Zjazdu Pisarzy Proletariackich – chce i sztukę, a zwłaszcza literaturę...wykorzystać dla popularyzacji tych swoich idei [...] burżuazja szczególną uwagę zwraca na rozpowszechnianie nacjonalistycznych idei w społeczeństwie, maskując je poprzez hasło psychologicznej „europeizacji”, bo dobrze

z maja 1927 roku w była, co prawda, mowa o neutralności partii w walce między organizacjami literackimi, jednak dla swoich ataków obrała ona „antyproletariackie tendencje”, które „odbiły się w pracy ukraińskich burżuazyjnych literatów typu «neoklasycy», nie spotkały one oporu i nawet poparli je niektórzy «zblądzeni» i WAPLiTE na czele z Chwyłowym i jego grupą. Powyższe postanowienie zaakcentowało potrzebę ścisłej współpracy z rosyjskimi organizacjami, z czego wynikało stworzenie w niedalekiej, jak się okazało, przyszłości wspólnej organizacji dla wszystkich sowieckich pisarzy.

Ostateczna porażka „maksymalistów” w partii i powrót do pierwotnej linii ukrainizacji, sformułowanej przez frakcję centrum, miały miejsce podczas ważnego X zjazdu KP(b)U, który odbył się w dniach 19–20 listopada 1927. Wówczas Kaganowicz rozprawił się z odchyleniem „szumskizmu” i „chwyłowizmu”, zarzucając, iż „pokładają swoje nadzieje na restaurację burżuazyjnej władzy na Ukrainie siłami zbrojnego cudzoziemnego imperializmu”²⁴. Warto w tym miejscu zauważyć, że idea „zaostrenia walki klasowej” zanim jeszcze została ostatecznie sformułowana w tezie stalinowskiej, była właśnie podczas przywołanego wyżej listopadowego zjazdu wprowadzona w planie ideologicznym jako teza o zaostreniu walki ideowej w sferze polityki narodowej. Natomiast sama potrzeba uzasadnienia tezy o „zaostreniu walki klasowej” skutkowała w rzeczywistości eliminacją niepożądanych skutków polityki korenizacji, jak również wykluczeniem opozycji w partii, a zwłaszcza osłabieniem pozycji Bloku Prawicowo-Troctystowskiego. Innymi słowy, polityka korenizacji, która na Ukrainie przybrała formę ukrainizacji, zbiegła się z walką frakcyjną w partii bolszewickiej. Co więcej, wśród opozycji antystalinowskiej znalazło się „wielu przedstawicieli różnych mniejszości narodowych”, dlatego Stalin – jak zauważa Michał Agurski – postarał się natychmiast dać tej walce zabarwienie nacjonalistyczne²⁵.

wie, że skłócając ze sobą różne narodowości ZSRR, oczyści w ten sposób grunt dla wewnętrznej ideologicznej, a następnie również dla politycznej interwencji kapitału, zwłaszcza wykopując przepaść między kulturami proletariackimi radzieckiej Ukrainy i radzieckiej Rosji”. *Маніфест Всеукраїнського з'їзду пролетарських письменників (28 січня 1927 року)*, [w:] А. Лейтес, М. Яшек, *Десять років української літератури (1917–1927)*, т. II: *Організаційні та ідеологічні шляхи української радянської літератури*, ред. С. Пилипенко, Державне Видавництво України 1928, s. 233.

²⁴ А. Каганович, *До характеристики національної політики КП(б)У*, Харків 1929, s. 155.

²⁵ М. Agurski, *Zagadnienia narodowe w ZSRR*, tłum. А. Drawicz, Londyn 1979, s. 158.

Rozwiązawszy walkę frakcyjną, partia zwróciła ponownie uwagę na dyskusję literacką i w celu poddania literatury bieżącej polityce *in toto*, zorganizowała w dniach 18–21 lutego 1928 roku podsumowującą dysputę w Charkowie. Podczas obrad niszczącej krytyce poddano szczególnie organizację artystyczno-literacką WAPLiTE (Wolna Akademia Literatury Proletariackiej, Вільна Академія Пролетарської Літератури) – organizacji, którą najczęściej wiązano z frakcją „maksymalistów”²⁶. Kampania nękania inteligencji ukraińskiej powoli zaczyna przerastać w terror (fizyczny i psychiczny) przeciwko niej, co widoczne będzie również podczas ostatniego z wielkich pokazowych procesów na Ukrainie, rozegranego wiosną 1930 roku – procesu Związku Wyzwolenia Ukrainy (Спілка Визволення України, СВУ)²⁷. Wówczas oskarżonymi byli również współpracownicy Wszchukraińskiej Akademii Nauk, Instytutu Ukraińskiego Języka Naukowego oraz członkowie komisji „Słownika mowy potocznej”.

Radykalna zmiana linii partyjnej wobec polityki ukrainizacji nastąpiła w latach 1930–1934. Przeprowadzono wówczas na szeroką skalę czystki zarówno wśród miejscowych komunistów, jak i bezpartyjnej inteligencji, zlikwidowano znaczną część kadry, sankcjonowano walkę z różnego rodzaju „odchylaniami nacjonalistycznymi” oraz przejawami „burżuazyjnego nacjonalizmu”. Wyraźny antyukraiński sygnał wobec partyjnych organizacji pojawił się w liście Stalina do

²⁶ Zob.: *Політика партії в справі української художньої літератури*, [w:] *Десять років української літератури (1917–1927)*, ред. С. Пилипенко, т. II, Державне Видавництво України 1928, s. 306–310; М. Скрипник, *Наша літературна дійсність*, [w:] tamże, s. 268–285.

²⁷ Warto w tym miejscu wspomnieć, że Proces Związku Wyzwolenia (Спілка Визволення України) Ukrainy służył władzy sowieckiej do utrwalenia obrazu inteligencji ukraińskiej jako „wroga ludu”. Podczas zaaranżowanego „spektaklu” politycznego czterdziestu pięciu oskarżonym, wśród których znaleźli się przede wszystkim pracownicy nauki, zarzucano między innymi antysowiecką działalność opartą na szpiegostwie, terroryzmie oraz nacjonalizmie-szowinizmie. Podczas procesu, będącego szczególnego rodzaju „widowiskiem sądowym”, główny akcent postawiono na aspekcie klasowym, co było uwarunkowane sytuacją polityczną z Związku Sowieckim pod koniec lat 20. Ponieważ wcielano wówczas aktywnie w życie tezę o zaostrożeniu walki klasowej, obok walki ze „szkodnictwem”, która nabrała charakteru masowej psychozy, narastała walka przeciwko „nacjonalizmowi”. Zaś jej szczególne napięcie na Ukrainie wynikało z tutejszego ożywienia życia narodowo-kulturowego. Sprawa SWU stanowiła niejako punkt zwrotny w historii wzajemnych relacji pomiędzy inteligencją a stalinizmem na Ukrainie. Ostatecznie sformułowane zostało hasło „podejścia klasowego” w stosunku do inteligencji ukraińskiej jako wiążące się nierozzerwalnie z oskarżeniem jej o nacjonalizm. Proces SWU stał się tym samym śmiertelnym wyrokiem nad kulturą i państwowością ukraińską.

Kaganowicza z 11 sierpnia 1932 roku, w którym podana została w wątpliwość lojalność Partii Ukrainy, zdominowanej – zdaniem Stalina – przez „petlurowców” i agentów Piłsudskiego. Od tego momentu możemy mówić o „kontrukrainizacji” również w polityce językowej²⁸. W 1933 roku w czasopiśmie „Bolszewik Ukrainy” zamieszczony został artykuł Andrija Chwyli na temat: „Wykorzenić, zniszczyć nacjonalistyczne korzenie na froncie językowym”. W pierwszym punkcie tego znaczącego z punktu widzenia propagandy antyukraińskiej artykułu pojawiło się następujące zdanie: „Na froncie językowym mamy przeprowadzoną przez nacjonalistyczne ukraińskie elementy szkodliwą pracę”²⁹. A zatem, po pierwsze, proces ukrainizacji został sprowadzony do walki klas toczonej poprzez język ukraiński („front językowy”), po drugie – wszyscy szczerze zainteresowani oraz ci, którzy aktywnie włączyli się w ten proces, zostali jednoznacznie zakwalifikowani jako wrogowie, nacjonalistyczny element („ukraińskie nacjonalistyczne elementy”), który, po trzecie, prowadzi wyjątkowo szkodliwą działalność („szkodliwa robota”) dla „budownictwa socjalistycznego”, czyli *de facto* – zgodnie ze stalinowską teorią budowy socjalizmu w jednym kraju – przeciwko Związkowi Sowieckiemu. Taki właśnie obraz inteligencji ukraińskiej miał utrwalić przeprowadzony trzy lata wcześniej proces SWU. Skutkiem publikacji propagandy i ideologa partyjnego Chwyli stało się stworzenie specjalnych grup, których zadaniem było dokładne sprawdzenie zabronionych, wycofanych z obiegu słowników terminologicznych i dokonywanie w nich zmian: terminy rzekomo „nacjonalistyczne” i „szkodliwe” zastępowano odtąd właściwymi, „internacjonalnymi”. Obiektem szczególnego ataku podczas przeprowadzania kampanii na „froncie językowym” była walka ze „skrypniwyszczyną”, czyli z systemem kultury, oświaty i nauki zaprowadzonym przez komisarza do spraw oświaty Mykołę Skrypnyka. Na froncie tym również „oczyszczono z nacjonalistycznych, klasowo wrogich elementów” instytuty naukowo-badawcze, kursy ukrainizatorów, tłumaczy, redaktorów literackich oraz inne językowo-literackie wydawnictwa na Ukrainie.

Dziedzictwo wielkomocarstwowego myślenia o innych „etnosach” wchodzących w skład Rosji implikowało negatywny stosunek do wszystkiego, co związa-

²⁸ Zob.: Ю. Шаповал, *Історичні передумови й чинники виникнення мовного питання в Україні*, [w:] *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, ред. О.М. Майборода, Київ 2008, s. 19–24.

²⁹ „На мовному фронті ми маємо проведеному націоналістичними українськими елементами шкідницьку роботу.” А. Хвиля, *Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті*, „Більшовик України” 1933, nr 7–8, s. 55, cyt. za: Ю. Шаповал, *Історичні передумови...*, *dz. cyt.*, s. 20.

ne było z odrodzeniem ukraińskim³⁰. W tym zakresie dochodziło do wielu akcji sabotażowych wymierzonych z początku przeciwko statusowi języka ukraińskiego (udaremnianie wydawania książek i przekładów ukraińskich, ośmieszanie, zniekształcanie i karykaturalne przedstawianie języka ukraińskiego, posunięte aż do wydawania fałszywych rosyjsko-ukraińskich słowników), a następnie do jawnego występowania przeciwko kulturze ukraińskiej. Polityka ukrainizacji od początku jej ogłoszenia w 1923 roku wywoływała w Komunistycznej Partii (bolszewików) Ukrainy wiele sprzeczności co do jej przydatności oraz znaczenia dla „budownictwa socjalistycznego” na Ukrainie Sowieckiej. „Równocześnie z działaniami dążącymi do rozpowszechnienia języka ukraińskiego – jak pisze Jurij Szerech – czyniono wysiłki skierowane na poniżenie kultury ukraińskiej, a wraz z nią i języka”³¹. Badacz nazywa to polityką „podwójnego dna”, która z jednej strony wymagała i zachęcała do używania języka ukraińskiego, z drugiej zaś – stawiała w niebezpiecznej sytuacji tych, którzy wykazywali faktyczne zainteresowanie językiem i kulturą ukraińską, co w konsekwencji prowadziło do zahamowania jej rozwoju.

³⁰ Zob. szerz.: Д. Соловей, *Українізація державного і громадянського апарату на Україні та сили противу*, [w:] *Голгофа України, частина I: Московсько-більшевицький окупаційний терор в УРСР між першою і другою світовою війною*. Репринтне видання, Видавнича фірма „Відродження”, Дрогобич 1993, s. 54–62.

³¹ Ю. Шерех, *Поза книжками і з книжок*, Видавництво „Час”, Київ 1998, s. 333.

